

ตามรอยแม่โพธิ์พินทุ์หาส

หนังสืออัตชีวประวัติ
ฉบับสร้างแรงบันดาลใจ

สงวนศรี ตีรเทพประติมา และ สนม นิลวรรณ รวบรวมและเรียบเรียง

สุภาพใจ

ตามรอยเมธี พุทธทาส

- พิมพ์ครั้งที่ ๑ : กรกฎาคม ๒๕๖๐
จัดพิมพ์โดย : สำนักพิมพ์สุภาพใจ
บริษัท ตถาตา พับลิเคชั่น จำกัด
ประธานกรรมการบริหาร : บัญชา เฉลิมชัยกิจ
กรรมการผู้จัดการ : โชนรังสี เฉลิมชัยกิจ
คณะที่ปรึกษา : ถาวร สิขโกศล, ประชา หุตานุวัตร,
สงวนศรี ตรีเทพประติมา
ผู้จัดการสำนักพิมพ์ : อลิ้น เฉลิมชัยกิจ
บรรณาธิการบริหาร : วรุฒม์ ทองเชื้อ
บรรณาธิการ : สนม นิลวรรณ
บรรณาธิการภาพ : วรุฒม์ ทองเชื้อ
รวบรวมและเรียบเรียง : สงวนศรี ตรีเทพประติมา และ สนม นิลวรรณ
คนทำเพลง คีตพินิจชีวิตพุทธทาส : ชัยพร นำประทีป
ศิลปกรรม : ณิชฐพงษ์ ภาคีแพทย์, วัชระ ไวศยกุล,
รุ่งฤทัย ศรีสุข, นิชาภา ภูติณัฐธูปนา
ออกแบบปก : ณิชฐพงษ์ ภาคีแพทย์
ฝ่ายการตลาด : อัคคณัฐ ชุมนุ่ม, กนกพร ถ้ำโคนทอง
ฝ่ายขาย : มนูญชา ศิริวงษ์, อุดร ปัญญาชัย
ประสานงานโรงพิมพ์ : ไพบูลย์ ชาติریانนท์

ข้อมูลทางบรรณานุกรมของสำนักหอสมุดแห่งชาติ

สงวนศรี ตรีเทพประติมา
ตามรอยเมธีพุทธทาส.-- กรุงเทพฯ : ตถาตา พับ
ลิเคชั่น, 2560.
184 หน้า.
1. พุทธศาสนา, I. ชื่อเรื่อง.
294.315
ISBN 978-616-14-0265-5

แนะนำเพิ่มเติม : ✉ editor@booktime.co.th

🌐 www.booktime.co.th 📘 SukkhapajaiPUB

คำนิยม

ผมรู้สึกยินดีที่มีคนรุ่นใหม่ จัดทำหนังสือ “ตามรอยเมธีพุทธทาส” เล่มนี้ ในลักษณะอัตชีวประวัติประกอบภาพขึ้นอีกครั้งหนึ่ง เพื่อให้คนรุ่นใหม่ด้วยกันได้อ่านและทำความรู้จักเบื้องต้นเกี่ยวกับท่านอาจารย์พุทธทาส โดยรวบรวมและร้อยเรียงขึ้นใหม่ ทั้งยังมีข้อมูลใหม่บางอย่างที่ต่างออกไปจาก “เล่าไว้เมื่อวัยสนธยา” และ “ภาพชีวิตพุทธทาส” ที่เป็นฐานของการเรียบเรียงเล่มใหม่นี้

ท่านอาจารย์พุทธทาสเป็นนักคิดที่ลึกซึ้งยิ่งนัก ได้ใช้เวลาตลอดชีวิตของท่าน คิด พุด เขียน เรื่องที่สำคัญๆ สำหรับชีวิตของปัจเจกบุคคลและชีวิตของสังคมไว้เป็นจำนวนมาก และหลากหลาย ประเด็น บางประเด็นท่านเห็นก่อนที่นักคิดชั้นนำของโลกจะเห็น และพุดในภายหลัง ข้อที่น่าเสียดายก็คือ คนไทยโดยเฉพาะชนชั้นนำทั้งหลาย สนใจความคิดที่ลึกซึ้งน้อยเกินไป และไม่เคยมีการประยุกต์ใช้ในระดับโครงสร้างสังคมเอาเลย

ผมจึงยินดีที่มีคนรุ่นใหม่มาสนใจท่าน และหวังว่า เยาวมิตรเหล่านี้ จะสนใจและจับประเด็นแนวคิดที่ลึกซึ้งของท่านได้ด้วย

ความคิดทางสังคมการเมืองของท่านอาจารย์พุทธทาสนั้น สำคัญยิ่งในแง่ที่สามารถใช้ป็นรากฐานเพื่อวางกระบวนทัศน์ใหม่ สำหรับสร้างอุดมการณ์ทางสังคมขึ้นใหม่ ให้พ้นข้อจำกัดของอุดมการณ์กระแสหลักทุกสายในโลกปัจจุบัน ที่มีฐานมาจากกระบวนทัศน์ที่เป็นมิถิชาติทั้งสิ้น แม้ว่าทุกอุดมการณ์จะมีข้อดีข้อเสียที่เราต้องเรียนรู้ด้วยก็ตาม

ในแง่วิถีชีวิต หรือปฏิปทาของท่านนั้น ก็มีประเด็นที่เป็นประโยชน์มาก ถ้าจะได้ศึกษาและถกเถียงกันอย่างจริงจัง โดยที่เราไม่จำเป็นต้องเห็นด้วยกับท่านไปเสียทุกเรื่องก็ได้

ท่านอาจารย์เป็นนักศึกษาดูตลอดชีวิต ค้นคว้าทั้งทางทฤษฎีและทดลองปฏิบัติอย่างจริงจัง งานคิด เขียน พุด ของท่านจึง มีน้ำหนักมาก ขณะเดียวกันก็อ่านสนุก ฟังสนุกด้วย เพราะมีมุมมองของขบถผู้ไม่สยบต่อชนบของนักเลงธรรมะที่มองจากหลากหลายแง่มุม ผู้บุกเบิกการตีความใหม่ๆ ให้เหมาะกับยุคสมัยโดยไม่ทิ้งรากเดิม ขณะเดียวกัน ท่านก็อ่อนน้อมถ่อมตนอย่างยิ่งในสถานะที่ควรอ่อนน้อมถ่อมตน และที่สำคัญที่สุดคือท่านเป็นพระแท้ด้วยตลอดเวลา

ขอให้หนังสือเล่มนี้ เป็นก้าวแรกที่คนรุ่นใหม่ จะทำความรู้จักกับเมธีผู้กล้าที่เติบโตมาจากรากฐานภูมิปัญญาของไทยเราเอง และเป็นแรงบันดาลใจให้นักแสวงหารุ่นใหม่ ได้ก้าวไปรู้จักท่านให้ลึกซึ้งยิ่งขึ้นไป เพื่อสืบทอดตำนานผู้กล้าทางปัญญาให้สว่างไสวรุ่งเรืองยิ่งขึ้นไป

ประชา หุตานุวัตร

๒๗ พฤษภาคม ๒๕๖๐

กระท่อมชายทุ่ง สายไหม กรุงเทพฯ

คำปรารภ สำนักพิมพ์

หน้าที่ของผู้ปฏิบัติธรรมหรือนักภาวนา คือสร้างเหตุให้ถูก แล้วอดทนรอคอยให้ผลเกิดขึ้นเองตามกฎธรรมชาติ

หน้าที่ของคนทำหนังสือก็เช่นเดียวกัน สร้างเหตุให้ถูก เหตุุนั้นคือ หนังสือดีมีคุณค่า สำนักพิมพ์สุขภาพใจตั้งใจทำหนังสือ “ตามรอยเมธีพุทธทาส” ขึ้นด้วยเป้าหมายที่จะนำเรื่องราวชีวิตของพระภิกษุรูปหนึ่ง ที่มีอย่างก้าวชีวิตจากเด็กชายธรรมดาๆ ลูกพ่อค้าในตลาด จนกลายเป็นภิกษุที่ได้รับการยกย่องให้เป็นบุคคลสำคัญของโลก

อัตชีวประวัติทุกช่วงวัยที่ท่านเล่าไว้ตามที่ต่างๆ ได้รับการรวบรวมและคัดสรรข้อความสำคัญๆ ที่จะทำให้อ่านได้เห็นภาพของรอยชีวิตตลอด ๘๗ ปีของ พุทธทาสภิกขุ ผู้ประกาศตนดำเนินตามรอยพระอรหันต์ และดำรงวัตรปฏิบัติเป็นทาสของพระพุทธเจ้า ครบถ้วนทุกมิติ โดยเฉพาะการเผยแผ่ธรรม ด้วยผลงานข้อเขียน หนังสือ การแสดงธรรมเทศนา ปาฐกถาธรรม ฯลฯ ให้พุทธศาสนิกชนได้เข้าถึงหัวใจของศาสนาได้ลึกซึ้ง สามารถออกมาเสียจากวัตถุนิยมและเกิดความเข้าใจระหว่างศาสนาที่เชื่อมโยงกว้างขวาง นอกจากปณิธาน ๓ ประการ ที่ท่านเน้นย้ำแล้ว ยังมีมรดกธรรมอีกจำนวนมากที่ท่านรวบรวมและฝากไว้

นอกจากข้อความที่ท่านเล่าไว้ และข้อธรรมที่คัดจากหนังสือของท่านแล้ว หนังสือเหล่านี้ยังประกอบด้วยภาพถ่ายจำนวนมากที่จะบอกเล่าเรื่องราว สะท้อนสิ่งที่ไม่อาจปรากฏได้ในตัวอักษร เพื่อให้ได้อรรถรสของการตามรอยชีวิตท่านอย่างเต็มเปี่ยม

เมื่อเหตุที่ถูกต้อง คือ หนังสือดีที่คณะทำงานทุกคนตั้งใจ วางใจอันเปี่ยมกุศลจัดทำขึ้นจนสำเร็จได้ไปถึงมือผู้อ่านแล้ว สำนักพิมพ์ก็ทำหน้าที่ส่งเสริมให้กระจายออกไปให้ได้มากที่สุด หลังจากนั้นก็รอคอยให้กุศลเหตุทำหน้าที่เป็นปัจจัยสร้างผลอันหลากหลาย อาทิ แรงบันดาลใจที่จะหาอ่านชีวิตของท่านเพิ่มเติม ได้รู้จักนามของท่านกระตุ้นความสนใจให้ขยายไปสู่การศึกษา ค้นคว้า หลักธรรมที่ท่านเผยแผ่ รวมถึงได้ทดลองปฏิบัติตาม ดังคำที่ท่านกล่าวไว้ว่า

“ข้าพเจ้าไม่มีมรดกอะไรที่จะฝากไว้กับเพื่อนพุทธบริษัท ผู้เป็นเพื่อนเกิดแก่เจ็บตายทั้งหลาย นอกจากสิ่งที่ระบุไว้ในข้อความข้างล่างนี้ ... มรดกข้อที่ ๑ คือ ทุกคนสามารถเป็นพุทธทาสได้”

สำนักพิมพ์สุขภาพใจ จัดพิมพ์หนังสือผลงานจำนวนมากของท่านพุทธทาสภิกขุมาตลอด ๓๕ ปี (นับแต่ปี ๒๕๒๕ เป็นต้นมา) เป็นกลุ่มคนจำนวนหนึ่งที่ตัดสินใจ ดำเนินตามรอยพุทธทาส ด้วยเมตตาจิตถึงผู้อ่านทุกท่านมาร่วมในเส้นทางเดียวกันนี้...ทางแห่งการเป็นทาสของพระพุทธเจ้า... พุทธทาสจักอยู่ไปไม่มีตาย...มาเป็นพุทธทาสกันเถอะ

สำนักพิมพ์สุขภาพใจ
พฤษภาคม ๒๕๖๐

คำปรารภ คนทำเพลง

ย้อนกลับไปประมาณปี ๒๕๔๙ ผมมีโอกาสได้พบกับคุณประชา หุตานุกัฏร ท่านกรุณา มอบหนังสือเกี่ยวกับชีวประวัติของท่านอาจารย์พุทธทาสให้ 4 เล่ม หลังจากอ่านแล้วผมเกิดแรงบันดาลใจจึงนำมาทำเป็นบทเพลง นั่นเป็นจุดกำเนิด ‘คีตพินิจชีวิตพุทธทาส’ สำเนาชุดแรกนั้น ทางสถาบันยูวโพธิชน และศูนย์คุณธรรมนำไปดำเนินการต่อ ภายหลังจากปี ๒๕๕๓ ผมพบกับสำนักพิมพ์สุภาพใจจึงได้นำมาแก้ไข ปรับปรุง เรียบเรียงใหม่

เพลงบทนี้ยาว ๓๗.๓๓ นาที ถ่ายทอดจังหวะชีวิตและท่วงทำนองความคิดปณิธานของท่านอาจารย์ในแต่ละช่วงวัยอย่างเป็นลำดับขั้นตอน ต่อเนื่อง เพื่อความสะดวกในการรับฟัง ผมจึงแบ่งออกเป็น ๑๐ แทร็ค แทร็คที่ ๑ เริ่มต้นด้วยบทกวี ‘คารวะพุทธทาส’ ของอาจารย์เนาวรัตน์ พงษ์ไพบูลย์ ซึ่งท่านกรุณาลงเสียงอ่านไว้ให้ด้วย แทร็คที่ ๒-๑๐ แบ่งเป็น สามภาคคือ หนึ่ง : บ้านเกิด-บวชเรียน สอง : จากพุทธทาสถึงสวนโมกขพลาราม สาม : เกิดอย่างเงื่อมตายอย่างพุทธทาส ซึ่งเป็นกล่าวสรุปภาพรวมชีวิต ความคิดและปณิธาน จนกระทั่งมรณภาพ

ท่านอาจารย์เป็นบุคคลแห่งอุดมคติที่คิดจริง ทำจริง วิถีปฏิบัติของท่านจึงเข้มข้น จริงจัง มั่นคง เด็ดเดี่ยว นำศึกษาเรียนรู้และถือเป็นแบบอย่างทั้งกับเยาวชน บุคคลทั่วไป รวมถึงวงการพระสงฆ์ไทย ชีวิตและงานของท่านอาจารย์มีมากมาย หลากหลายแง่มุม ยกที่จะเขียนบอกเล่าให้ละเอียดครบถ้วนในคราวเดียว นี่เป็นเพียงปฐมบทของความพยายามสื่อสารเรื่องราวของท่านอาจารย์ด้วยบทเพลง หากในภายหลังกมีผู้นำไปพัฒนาต่อ หรือสร้างสรรค์ชิ้นใหม่อีกให้ดีขึ้น งามขึ้น ก็ยิ่งน่ายินดีและขอร่วมอนุโมทนาด้วย

เนื่องในปีพุทธศักราช ๒๕๖๐ นี้ เป็นปีที่ครบ ๑๑๑ ปีชาตกาลของท่านอาจารย์พุทธทาส ภิษุ เป็น ๒๔ ปีแห่งการจากไปทางร่างกายของท่าน และเป็น ๘๕ ปีแห่งการก่อเกิดสวนโมกขพลาราม ผมและผู้มีส่วนร่วมกับทุกคนจึงตั้งใจทำงานเพลงชุดนี้เพื่อเป็นคិតบูชาท่านอาจารย์พุทธทาส และมุ่งหวังให้งานเพลงชุดนี้ได้เป็นส่วนหนึ่งของบันทึกข้อมูลที่ใช้หนุนเสริมและจุดประกายให้กับท่านผู้ฟังได้นำไปศึกษา ค้นคว้า ทำความรู้จักชีวิต ผลงาน ความคิด และปณิธานของท่านอาจารย์ให้มากยิ่งขึ้นต่อไป และเรายังมุ่งหวังอีกไปอีกว่า งานเพลงชุดนี้อาจเป็นส่วนหนึ่งที่จะเชิญชวนให้ท่านผู้ฟังมาสนใจศึกษาธรรมะ...ธรรมะที่พระบ้านนอก สามัญชนผู้ประกาศตนถวายตัวเป็นทาสพระพุทเจ้า เพียรพยายามเผยแผ่และบอกกับพวกเราทุกคนด้วยความเชื่อมั่นว่า หากเราตั้งจิตอธิษฐาน เจริญสติสัมปชัญญะ เดินตามหนทางอริยะอันยิ่งใหญ่แห่งองค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ชีวิต-สังคม-และโลก ย่อมดีขึ้นในชาตินี้และเดี๋ยวนั้น โดยไม่ต้องไปปรอชาติหน้าหรือชาติไหน

ด้วยจิตคารวะ
ชัยพร นำประทีป
พฤษภาคม ๒๕๖๐

ก่อนตามรอย

*“รู้สึกว่าจะต่อไปจะเปลี่ยนเข็มมุ่งหมายในใจบางอย่าง ให้หมุนตรงเฉพะต่อ ‘ความสุขอย่างแท้จริง คือละวางทุก ๆ อย่างแล้ว มีใจสดชื่นเย็นน่ำ ยิ่งขึ้นเสมอ จะประกาศแต่ความสุขนี้ เท่านั้น !’ จะไม่ยอมให้อะไรครอบงำใจได้อีกต่อไป.

ชีวิตของข้าพเจ้าสละทุกอย่าง ๆ มุ่งหมายต่อความสุขนี้ และประกาศเผยแผ่ความสุขนี้เท่านั้น ไม่มีอะไรดีไปกว่านี้ในบรรดามีอยู่ในพุทธศาสนา. เวลา ๑๕.๐๐ น. ถึงที่สุดแห่งความตกลงใจ”

หลังจากความตกลงใจของภิกษุหนุ่ม ซึ่งในวันเวลานั้นเป็นเพียงพระเงื่อม พระบ้านนอกที่แม้แต่คนในละแวกบ้านยังถือว่าเป็น พระบ้า ด้วยซ้ำ ปณิธานอันมุ่งมั่นและวัตรปฏิบัติที่ดำรงตนเป็นทาสของพระพุทธเจ้า อย่างเข้มแข็งเสมอชีวิต ได้ทำให้โลกได้เกิดมรดกธรรมมากมาย กลายเป็นขุมทรัพย์ของคนไทย เมืองไทย และของโลก เมื่อ ๒๐ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๔๘ องค์การยูเนสโกแห่งสหประชาชาติ ประกาศยกย่องให้เป็นบุคคลสำคัญของโลก ด้านส่งเสริมสันติธรรม สันติธรรม วัฒนธรรม ความสัมพันธ์และความเข้าใจอันดีของมวลมนุษย เพื่อยกย่องท่านในวาระครบรอบ ๑๐๐ ปีชาตกาล ในปี พ.ศ. ๒๕๔๘

ผ่านมาถึงวันนี้ ปี พ.ศ. ๒๕๖๐ ครบรอบ ๑๑๑ ปี ชาตกาล สอนโมกขพลาราม อารามแห่งความหลุดพ้นยังคงเขียวจีด้วยแมกไม้มานานาพรรณ สัตว์นานาชนิดอาศัยอยู่ร่วมกับผู้ปฏิบัติธรรมอย่างกลมกลืน ธรรมชาติอันสงบงามที่ท่านอาจารย์กล่าวว่าเป็นครูสอนธรรมะที่ดีที่สุด ยังคงอยู่เช่นเดียวกับพุทธทาสที่ยังไม่ตาย สอนโมกขยังมีผู้สนใจแสวงหาโมกขธรรมแะเวียนมาพำนัก และเรียนรู้ไม่ขาดสาย มีเหล่าพุทธทาสตัวน้อยๆ เดินไปเดินมา ซึมซับกับโรงมหรสพทางวิญญาณที่แทรกตัวอยู่ในทุกพื้นที่... ทุกขณะจิต เหล่าก้อนหิน รากไม้ สระน้ำ ไบไม้ ฯลฯ ล้วนส่งสาร บอกกล่าวสัจธรรม

ด้วยปัจจัยใดบ้างอันเป็นกุศลเหตุที่ถึงพร้อม จึงเกิดพุทธทาสและสอนโมกขขึ้นได้ เป็นสิ่งที่ชนรุ่นหลังควรสนใจศึกษา นอกเหนือไปจากมรดกธรรมที่ท่านฝากไว้ ฉะนั้นจึงเป็นที่มาของการเดินตามรอยท่านอาจารย์ในหนังสือเล่มนี้ ที่จะพาไปดู (ภาพ) ฟัง (คำท่านเล่า) ให้เห็นรอยชีวิตของเด็กชายธรรมดาๆ ตั้งแต่เกิด เติบโต บวชเรียน บุกเบิกและเผยแผ่ธรรมตลอดระยะเวลา ๘๗ ปี ๖๓ พรรษาในร่มธรรม เส้นทางของพระดีที่ทั้งโลกต่างยกย่อง

ชีวิตวัตรปฏิบัติของท่านที่ได้ดำเนินตามรอยพระพุทธเจ้าล่องไปในนั้น ยังความโชคดีแก่เราทุกคน เพราะท่านได้ทำให้เห็นว่า “การกินอยู่อย่างต่ำ มุ่งกระทำอย่างสูง” ชีวิตในรูปแบบนี้เป็นไปได้และท่านยังได้ค้นคว้า ศึกษา ปฏิบัติ แล้วนำมาอธิบาย แจกแจงธรรมอันลึกซึ้งให้ง่ายแก่ชนทั่วไป สามารถเข้าใจ เข้าถึง และก้าวข้ามช่องว่างระหว่างภาษาคนและภาษาธรรม ได้รู้จักปล่อยวางจากการยึดมั่นถือมั่น เข้าถึงแก่นพุทธศาสตร์ที่แท้จริง ได้รู้จักสัมผัสถึงนิพพานขมิลงและอื่นๆ อีกมากมาย เช่น ผลงานการแปลและเรียบเรียงในชุดพระโอษฐ์ ธรรมบรรยายที่กลายเป็นหนังสือชุดธรรมโฆษณ์หลายสิบเล่ม ฯลฯ ทั้งหมดเป็นเสมือนประทีปที่ถูกจุดได้ขึ้นแล้วตามทางที่มีด ให้เราเห็นทางเดินไปสู่แสงแห่งธรรมที่พุทธองค์ทรงประกาศไว้ได้

หนังสือเล่มนี้ตั้งใจให้คงเป็นอัตชีวประวัติ ด้วยเหตุที่คัดเอาแต่คำที่ท่านเล่าไว้เองในทีต่างๆ โดยเฉพาะจากหนังสือเล่มที่รู้จักกันดีคือ **เล่าไว้ในวัยสนธยา** บทสัมภาษณ์ในวัย ๘๐ ปีที่พระประชา ปสนุทธโม ได้ซักถามเรื่องราวชีวิตและผลงานของท่านทั้งหมดไว้ ซึ่งจัดตีพิมพ์แล้วหลายครั้ง ในการนี้ได้นำฉบับพิมพ์ครั้งแรกในปี พ.ศ. ๒๕๒๙ มาเทียบเคียงกับฉบับที่ชำระใหม่ ตีพิมพ์ครั้งที่ ๖ ในปี พ.ศ. ๒๕๕๕ โดยสำนักพิมพ์เดียวกัน ผู้รวบรวมและเรียบเรียงได้ใส่เชิงอรรถไว้ในแต่ละหน้า (แบบไม่ระบุชื่อหนังสือ)

นอกจากนี้ยังคัดจากเรื่องที่ท่านเขียนไว้หรือหนังสือที่ท่านจัดทำขึ้นเอง เช่น **สิบปีสวนโมกข์ อนุทินปฏิบัติธรรม อนุทินภาพ ๖๐ ปีสวนโมกข์ ฟ้าสาบระหว่างทาง ๘๐ ปี** ฯลฯ รวมถึงข้อธรรมจากผลงานหนังสือจำนวนมาก ซึ่งจะระบุชื่อหนังสือไว้ในเชิงอรรถอย่างชัดเจน (ดูรายการได้ในบรรณานุกรมท้ายเล่ม) การใช้หนังสืออ้างอิงหลายเล่มทำให้ได้สอบถามข้อมูลหลายอย่าง จึงพบความคลาดเคลื่อนในชั้นหลังหลายประการ ซึ่งได้อธิบายชี้แจงไว้บ้างแล้วในเชิงอรรถของแต่ละหน้า รวมถึงการนำภาพมาประกอบก็ได้พยายามสอบถามภาพให้ตรงกับเหตุการณ์ที่สุด แม้แต่ภาพถ่ายของท่านก็มีช่วงวัยที่ใกล้เคียงกับเวลานั้นๆ

กุศลเจตนาของการจัดทำหนังสือเล่มนี้ คือ การประกาศตนตามรอยพุทธทาส และชักชวนให้หมู่คนจำนวนมากมาเป็นพุทธทาสกันเถิด โดยอาจเริ่มต้นที่นี้

ผู้รวบรวมและเรียบเรียง

สารบัญ

คำนิยม

คำปรารภ

ก่อนตามรอย

สารบัญ

๑ ปฐมบท

๒๔๔๙	กำเนิดเด็กชายเจ๋อม	๑๓
๒๔๕๗	มหาวิทยาลัยของเด็กวัด	๑๘
๒๔๖๐	ชีวิตในโรงเรียน	๒๐
๒๔๖๔	ช่วยบิดาค้าขายเป็นเด็กเลี้ยงวัวขับเกวียน	๒๒
๒๔๖๕	กลายเป็นพ่อค้าและกรรมกร	๒๔
	นักเลงคดียุธรรมะ	๒๕
๒๔๖๙	บรรพชาอุปสมบท	๒๗
	ทำไมบวชวัดหนึ่ง แล้วมาอยู่วัดหนึ่ง	๒๘
	เกิดอีกครั้ง “อินทปัญญา”	๒๙
	บวชได้ไม่กี่วันก็ขึ้นเทศน์	๓๐
	(พรรษาแรก) ออกหนังสือพิมพ์เถื่อน	๓๐
๒๔๗๐	พรรษา ๒ สอบนักธรรมโทได้	๓๑
๒๔๗๑	ขึ้นกรุงเทพฯ ครั้งแรก	๓๒
	เบื่ออยากสึก	๓๓
	ชีวิตพระ พรรษา ๓	๓๔
	ปลายปี สอบได้นักธรรมเอก	๓๔
๒๔๗๒	พรรษา ๔ เป็นครูสอนนักธรรม	๓๕
	สอนนักธรรมจึงได้เครื่องพิมพ์ดีด	๓๖
๒๔๗๓	ขึ้นกรุงเทพฯ อีกครั้ง	๓๗
	ปลายปี สอบได้เปรียญธรรม ๓ ประโยค	๔๐

ผลงานก่อนเกิด “พุทธทาส” (ช่วงปี ๒๔๗๓-๒๔๗๕)	๔๑
ชีวิตในกรุงเทพฯ ๒๔๗๓-๒๔๗๔	๔๔
๒๔๗๔ สอบสอบเปรียญธรรม ๔ ประโยค ตก	๔๖
เพื่อนร่วมอุดมคติ	๔๗
๒ กำเนิดโมกขพลาราม	๔๙
๒๔๗๔ กลับบ้านเกิด พร้อมปณิธานมุ่งมั่น	๕๐
วิสาขบูชา ณ วัดร้างตระพังจิก	๕๑
๒๔๗๕ เปลี่ยนแปลงการปกครอง	๕๒
กำเนิด “สวนโมกข์”	๕๓
กุฎิหลังแรก	๕๔
บทเรียนแรก	๕๖
แก้ “กลัว”	๕๗
พระบ๋ามาแล้วๆ	๕๙
ธรรมทาส-คณะธรรมทาน	๖๐
จึงชื่อว่า “พุทธทาส”	๖๒
จึงเขียนหนังสือตามรอยพระอรหันต์	๖๓
๒๔๗๖ เริ่มงานหนังสือพิมพ์	๖๖
บุกเบิกงานเขียน ประสานงานพิมพ์	๖๘
“เงินเพื่อนผี” ของแม่	๗๒
เงินบำเพ็ญบุญประจำตระกูลพานิช	๗๓
๒๔๗๗ ฝึกตน อย่างเข้มข้น	๗๖
สัญญากับตัวเอง	๗๗
สงครามอินทปัญโญ	๗๙
สวนโมกข์ กับคณะธรรมทาน	๘๐
๒๔๗๘ จากพุมเรียงมาไชยา	๘๑
วัตถุประสงค์ ๓ ข้อ	๘๒
๒๔๘๐ พระผู้ใหญ่เยี่ยมสวนโมกข์	๘๓

	สมเด็จพระพุฒาจารย์ (เจริญ ญาณวโรภะ)	๘๔
๒๔๘๓	เปิดฉากยื่นพุด	๘๖
	วิถีแห่งการเข้าถึงพุทธธรรม	๘๗
๒๔๘๕	สร้างสโมสรรธรรมทาน	๙๐
๒๔๘๖	จึงพบธารน้ำไหล	๙๑

สว่าง

๓ สนวนโมกข์ (ธารน้ำไหล)

	ดำนน้ำไหล-เขานางเอ	๙๓
	บิณฑบาตตามรอยเสือ	๙๔
	เสือดาว ดำ	๙๕
	แรกมาช่วยกันแผ้วถางสร้างสวนโมกข์	๙๖
	สวนโมกข์ หรือ วัดธารน้ำไหล	๙๙
๒๔๘๗	พรรษาแรกอยู่วัดธารน้ำไหล	๑๐๑
	ขุดภูเขา สร้างโรงธรรม	๑๐๒
	เทศน์ ๓ ธรรมาสน์ (ปี ๒๔๘๙)	๑๐๔
	ล่องเรือเทศน์ (ปี ๒๔๙๐)	๑๐๕
	ออกทะเล- ขึ้นดอย เผยแผ่ธรรม (ปี ๒๔๙๑)	๑๐๖
๒๔๙๑	พา “ภูเขา” วางกลางกรุง	๑๐๘
	เขาหาว่าเป็น “คอมมิวนิสต์”	๑๐๙
	ภูเขาแห่งวิถีพุทธธรรม	๑๑๐
	ความยึดถือของแต่ละคนเป็นภูเขาของแต่ละคน	๑๑๑
๒๔๙๒	ราชการคณะสงฆ์	๑๑๒
๒๔๙๓	งานโบราณคดี-พิพิธภัณฑ์	๑๑๔
๒๔๙๓	ตะลุยกุญแจ ๑๔ หัวเมืองใต้	๑๑๖
๒๔๙๗	ร่วมฉัฐสังคายนาที่พม่า	๑๑๗
๒๔๙๘	ไปอินเดีย	๑๑๗
๒๕๐๐	กิ่งพุทธกาล	๑๒๑
๒๕๐๕	โรงหนัง	๑๒๒
๒๕๐๖	โรงปั้น	๑๒๔
	ภาพปั้น	๑๒๖

โรงหนังแบบสวนโมกข์-โรงมหรสพทางวิญญาณ	๑๒๘
๒ ทศวรรษ ๒๕๐๐-๒๕๒๐	๑๓๐
ธรรมิกสังคมนิยม	๑๓๑
๒๕๒๕ ครบ ๕๐ ปีสวนโมกข์	๑๓๒

๔ ปัจฉิมบท

เรียนรู้ตลอดชีวิต	๑๓๖
สวรรคตเมื่อเจ็บไข้	๑๔๐
ป่วย ๓ เดือน เกิดสมุดเล่มนี้	๑๔๑
ฟ้าสว่างทางมรดกที่ขอฝากไว้	๑๔๒

๕ ปกิณกะ

ว่าด้วยชื่อ	๑๔๙
ว่าด้วยนามปากกา	๑๕๐
สมณศักดิ์ พัดยศ	๑๕๑
เป็นหลวงตาดีกว่าเจ้าคุณ	๑๕๒
โบสถ์สวย?	๑๕๓
โบสถ์แบบสวนโมกข์	๑๕๔
ถนนมา เสียงดัง	๑๕๖
ธรรมชาติสอนธรรม	๑๕๗

บรรณานุกรม

ตามรอย ๘๗ ปี ชีวิตพุทธทาสภิกขุ	๑๕๘
--------------------------------------	-----

“การได้เกิดมามีชีวิต ยังไม่จัดว่าบุญหรือบาป
แต่ก็ยังเป็นกลางๆ อยู่
แล้วแต่ว่าเราจะจัดให้เป็นอย่างไร
คือ เป็นบุญ เป็นบาป
หรือให้พ้นบุญ พ้นบาป ไปเลย ก็ได้”

---

*คัดจาก อสิตสังวัจจรายุศมานุสรณ์ หน้า ๔๑

๑

ประชุมบท

สะอวด

๒๔๔๙

กำเนิด

เด็กชายเงื่อม

๗

๑ ๗

วันอาทิตย์ขึ้น ๗ ค่ำ เดือน ๗ ปีมะเมีย

ตรงกับ วันที่ ๒๗ พฤษภาคม พุทธศักราช

๒๔๔๙

เกิดในตระกูล พานิช บวรพบุรุษ ทำครุฑ,

ที่หมู่บ้านกลาง ตำบลพุมเรียง จังหวัดไชยา (สมัยนั้น)

เป็นบุตรคนโต ของ นายเซียง กับนางเคลื่อน พานิช

มีน้องชายชื่อ ยี่เกย (ธรรมทาส) และน้องสาวชื่อ กิมซ้อย

* “บ้าน ก็เป็นแบบชาวตลาด
ที่ค้าขายต่างๆ ไปของสมัยนั้น เป็นเรือนไม้
หลังคามุงจาก สมัยนั้นสังกะสียังมีน้อย...
ที่บ้านก็เป็นร้านค้าขาย ถ้าเรียกอย่าง
สมัยนี้ก็เรียกว่า ขายของชำ ไม้ใหญ่โตนัก
...ฐานะทางบ้านก็ไม่ใช่ว่าดีหรือจะร่ำรวย
ไม่ใช่ว่าจะเหนือคนอื่นเขา พออยู่ได้
พวกเจ้าเมือง พวกคนจีนที่มีเงินทอง
มีอะไรมากกว่าเราก็มี”

นายเซียง พานิช
เป็นลูกคนจีนสัญชาติไทย สกุล แซ่โช่ว
หรือไค้ว (แต่จีว) บรรพบุรุษมาจาก
เมืองจันทลฮกเกี้ยน เป็นช่างเขียน
ภาพบนกระจก

นางเคลื่อน พานิช
เป็นคนไทย ชาวท่าฉาง
สมรสแล้วจึงมาอยู่พุมเรียง

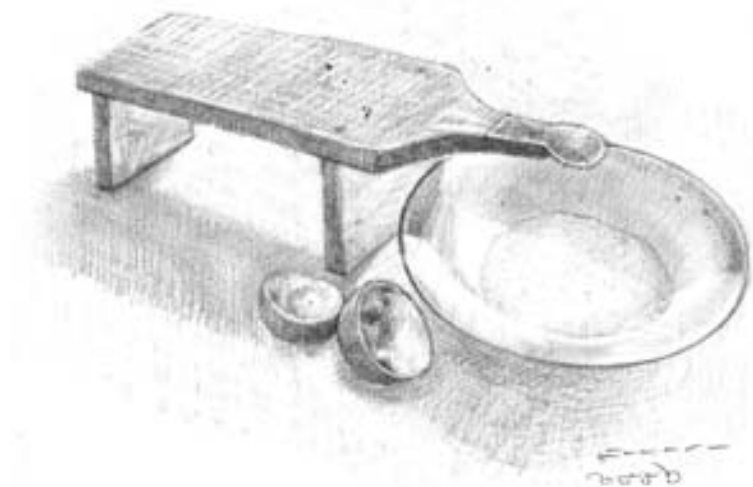
* “โยม ชายก็มีหัวช่างไม้ ซึ่งผม
ก็ชอบ ถ้าได้รับการอบรมคงจะดีมาก คือ
ว่าชอบทำมาก หลากๆ อย่างที่สวนโมกข์
นี้เราทำกันเอง ทำด้วยมือเอง...ที่ติดมา
อีกอย่างคือ โยมชอบแต่งกลอน แต่ง
โคลง ชอบบทกวี มีวิญญาณกวี ทำให้เรา
ชอบ มีหัวทางนี้”

** “ถ้าจะให้บอกว่ามีอะไรมาจาก
โยมหญิงบ้าง เห็นจะเป็นเรื่องประหยัด
เรื่องละเอียดลออในการใช้จ่าย เพราะ
ว่าถูกสอนให้ประหยัดแม้แต่น้ำที่จะ
ล้างเท้า ห้ามใช้มาก แม้แต่น้ำกิน จะตัก
มากินนิดหนึ่งแล้วสาดทิ้งไม่ได้ แม้แต่ใช้
ฟืนก็ต้องใช้พอดี ไม่ให้สิ้นเปลือง ถ้ายัง
ติดไม่หมดต้องดับ เก็บไว้ใช้อีก ทุกอย่าง
ที่มันประหยัดได้ต้องประหยัด มันมาก
เหมือนกัน ประหยัดไปได้ทุกวิธี มันก็เลย
ติดนิสัย มันมองเห็นอยู่เสมอ ใ้ทางที่
จะประหยัด เพื่อประโยชน์ มองเห็นอยู่
ว่าต้องทำอะไร”

* หน้า ๑๐

** หน้า ๖

* “การ ทำอาหารให้อร่อย นั้น มันมีความหมายแห่งศิลปะ โยมชาย ผมทำเป็นเหมือนผู้หญิง เพราะถูกย่า บังคับ ถูกสถานการณ์บังคับ ผมทำเป็น เพราะโยมหญิงให้ช่วยทำงานในครัวมา ตั้งแต่เด็ก ให้ตำเครื่องแกง ให้ชูดมะพร้าว แต่ไอ้ชูดมะพร้าวนี้ โยมไม่ค่อยชอบที่ผม ชูด ถ้านายธรรมทาสชูดละก็ โยมชอบ เพราะของเขาปั้นนึ่งมือ น้ำกะทิออก มาก เราชูดมันจะหยาบ (หัวเราะในคอ) ไม่ค่อยได้น้ำกะทิ มันได้กากเสียมาก นายธรรมทาสเขาชูดเหมือนคนไม่มีแรง แล้วมันละเอียด น้ำกะทิก็ออกมาง่าย แสบไม่ต้องออกแรงบีบเลย เวลาทำ อะไรโยมมักจะเตือนให้ทำให้ดีที่สุด ถ้า อะไรหยาบๆ มักจะถูกทักท้วง”

๒๔๕๗

วัดพุมเรียงหรือวัดใหม่ เป็นวัดที่สกุล “พานิช” บวชสืบต่อกันมา

มหาวิทยาลัทยองเด็กวัด

เมื่อเด็กชายเงื่อมอายุได้ ๗-๘ ขวบ บิดามารดานำมาฝากเป็นเด็กวัด
เพื่อรับการศึกษาเบื้องต้นตามแบบโบราณ

“มหา วิทยาลัยสมบูรณ์แบบของเด็กวัดที่ข้าพเจ้าได้ผ่านมาแล้ว
เป็นสิ่งที่ควรพิจารณาอย่างยิ่ง ถ้าข้าพเจ้าไม่ได้ผ่านมหาวิทยาลัทยองนี้มา
บุคคลที่เรียกว่าพุทธทาส อาจไม่เกิดขึ้นมาในโลกนี้ก็ได้ ขอได้โปรดพิจารณาให้ดี
ในฐานะที่เป็นสิ่งที่ได้สร้างบุคคลอย่างข้าพเจ้า
เด็กวัดมีบทเรียนครบวงจร ๒๔ ชั่วโมงอย่างชุดเวลาความเห็นแก่ตัวอย่างถึงกระดูก
ที่เดียว...

*“เด็กวัดต้องตื่นก่อน ออกทำงาน ก่อนไก่อลงจากเล้าหมด ใครยังนอนอยู่ เพื่อนมีสิทธิเอาน้ำมาเทรด (แต่บางทีก็มีการแกล้งกันไล่ไก่ให้ลงก่อนกำหนด แล้วเอาน้ำรดเพื่อนที่ยังนอนอยู่) ตื่นแล้วไปเดินปิ่นโต คือไปเอาอาหารจากหมู่บ้านกลับมาจัดที่ทางสำหรับพระฉัน อย่างไม่มีอะไรบกพร่อง คอยรับใช้พระตลอดเวลาฉัน หายหน้าไปไหนไม่ได้

พระฉันเสร็จแล้ว เลี้ยงแมวหลายตัว อย่างรับผิดชอบว่าแมวต้องได้กิน รับประทานกันเองอย่างมีระเบียบโบราณ เช่น สั่งขี้หมูไม่ได้ เก็บกวาดเรียบร้อยแล้วเรียนหนังสือ คู่กันไปกับคอยระวังไม้เรียว ซึ่งมักจะได้รับอย่างไม่รู้เป็นธรรมดา จนถึงเพล ก็มีหน้าที่อย่างเดียวกับตอนเช้า เพลแล้วก็เรียนหนังสืออีกทอดหนึ่ง

บ้ายจวนเย็นลงไปจุดดินทำสวนครัว ปลูกมันเทศเป็นส่วนมาก ปลูกพริก มะเขือ ริมขอบสระ เก็บผลไม้ในวัดแจกชาวบ้าน เป็นการตอบแทนที่ให้ปิ่นโตทุกวัน

เลี้ยงสัตว์ประจำวัด เช่น ไก่ สุนัข (วัดเรามีหมูอีกตัวหนึ่งเป็นพิเศษ เพราะมันทำหน้าที่ป้องกันคนมาขโมยไก่อกลางค้ำ กลางคืนเป็นอย่างดี อาจารย์โปรดปราน ยังกะหมูเทวดา แต่มันก็ไม่เคยขุดมันที่เรา ปลูกไว้กินตามสบายเลย เพราะมันก็ไม่เห็น

แก้ตัวอย่างน่าประหลาด)

มีเวรดักน้ำที่ต้องทำให้น้ำในตุ่มแถว เต็มอยู่เสมอ แต่เล็กอย่างข้าพเจ้าได้รับ ยกเว้นให้ทำอย่างอื่นแทน เพราะบ่อน้ำลึก และหาบไกล ต้องหาดอกไม้เสียบก้าน มะพร้าวถวายพระ ที่จะทำวัตรสวดมนต์ ทุกเช้าค่ำ

ค่าลงต้องปีบนวด หรือเหยียบท่าน อาจารย์ โดยท่านจะเล่านิทานหรือเรื่อง แปลก ๆ น่าสนใจให้ฟัง

นอกจากงานประจำวันตายตัวแล้ว ต้องมีการรักษาความสะอาด กวาดโบสถ์ ศาลา ถากหญ้าไถดิน บางทีก็หัดซ่อมมวย เพื่อรักษาประเพณี เพราะมีการทะเลาะ กับเด็กวัดอื่นอยู่เสมอ

ที่เคร่งครัดอีกอย่างหนึ่งคือ ต้องให้ผู้คนแก่ไม่ว่าจะเป็นคนดีหรือคนที่เราคิดว่า เป็นคนบ้า ถ้าแก่แล้วต้องให้ ลำบากที่วัด เราเป็นทางเดินผ่าน ต้องวางจอบมาไหว้ คนแก่ก็มี คนสูบกัญชาไม่น่าไหว้ก็ต้องไหว้ มันน่าเจ็บปวดเสียเหลือเกิน แต่คงเป็นผลดีในการลดความเห็นแก่ตัวอยู่นั่นเอง

ทำอย่างนี้เป็นเวลาร่วม ๒ ปี เราก็ได้รับปริญญา โดยตั้งเอาเองว่า เด็กวัด สมบูรณ์แบบ ผู้รับใช้โลก (แมน ออฟ เวิลด์) ไปเข้าโรงเรียนต่อไป...”

* เล่าไว้ในลิขิตชื่อ สัจจสารจากสวนโมกข์ ถึงมหาวิทยาลัยสมบูรณแบบของเด็กวัด คัดจาก **เมื่อเรายังเด็ก เรื่องเล่าครั้งเยาว์วัยของพุทธทาสภิกขุ** โดย พจน ย์พลชั้น ์ หน้า ๘๙-๙๐

๒๕๖๐

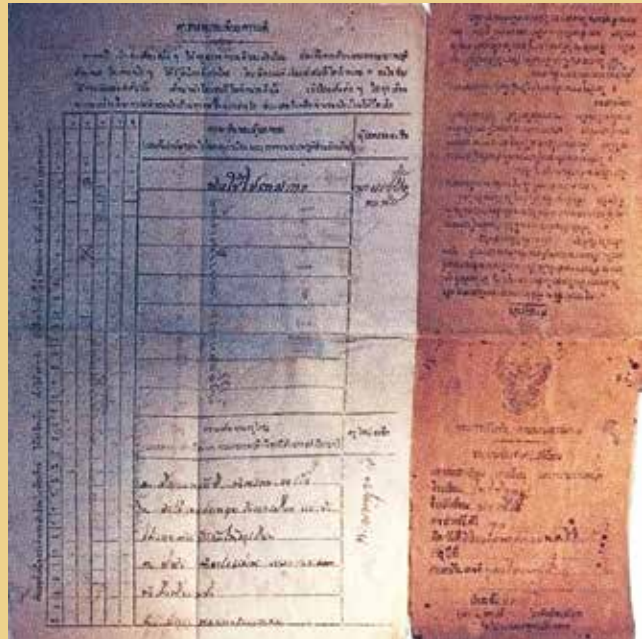
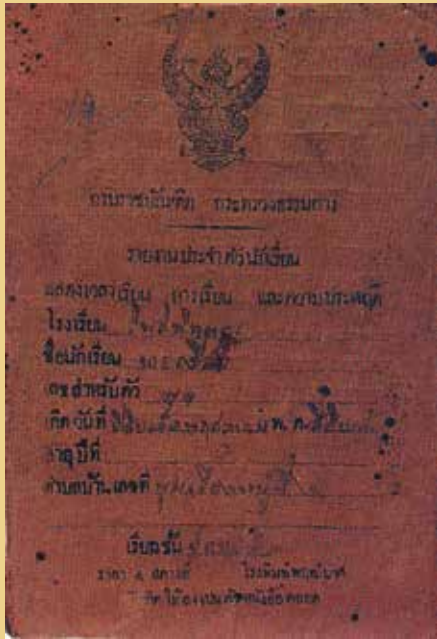
ชีวิตในโรงเรียน

ภาพอาคารเรียนชั้นมัธยมของโรงเรียน
โพธิพิทยากรวัดโพธาราม (วัดเหนือ) เคย
เป็นที่ทำการสุขาภิบาลตำบล

เข้าเรียนชั้นประถมศึกษา
ที่โรงเรียนโพธิพิทยากร วัดโพธาราม

“สมัยเรียนชั้นประถมนี้ หลัก
การอบรมมันเปรียบเทียบกับวัดไม่ได้
...ไม่ต้องมีหน้าที่รับใช้พระ หรือว่าทำ
สวนครัวอีก การไปโรงเรียนก็ตามแบบ
นักเรียนสมัยนี้”

* “การ เรียนหนังสือ นั้น ผม ไม่รู้สึกร่าเรียนเก่ง แต่สอบได้ไม่เคยตก แต่ เรียนไม่ค่อยสนุก แรกๆ ไปคิดถึงบ้าน ยัง ไม่ทันหยุดตอนเที่ยงก็คิดถึงบ้าน เสร้า คิดถึงบ้านเหมือนอย่างกับเราไปเสียไกล จากพ่อแม่ เรียนมันไม่สนุก สอบซ่อม สอบไล่ พอทำได้”

ความเห็นของครูใหญ่

๑. มีความหมั่นดี ทำการงานรวดเร็ว
๒. ยังไม่เคยประพฤติรังแกเพื่อน และยังไม่เคยต้องบังคับให้มาเรียน
๓. นิสัยจำอะไรแม่นยำ และชอบทำสิ่งที่ เป็นจริง
๔. ปัญญาพออย่างธรรมดาคน

๒๕๖๔

บิดามาเปิดร้านค้าอีกแห่งในตำบลตลาด
นายเงื่อม ย้ายตามมาเรียนต่อมัธยมปีที่ ๒
ที่โรงเรียนสารภีอุทิศ

ช่วยบิดาค้ำกายเป็นเด็กเลี้ยงวัว จับเกวียน

* “ผม ต้องจับเกวียนบ้าง เลี้ยงวัวบ้าง แต่เขาก็มีผู้ใหญ่เป็นเจ้าหน้าที่เลี้ยงวัว
จับเกวียนนะ แต่บางทีผมแทรกแซง ไปเลี้ยงวัวแถบทางรถไฟนี่สนุก รื้อก้อนหิน
ทางรถไฟหาจิ้งหรีดอยู่ได้นั้น มันชุม ผมเคยเอาวัวไปเลี้ยงใกล้ป่าช้า โพล์เพล้แล้ว
มันยังเดินกินหญ้าลึกเข้าไปในป่าช้าทุกที (หัวเราะขัน ๆ) เลยได้วัวเป็นอาจารย์ ว่าวัว
มันไม่กลัวผี คนกลัวผีละก็อายวัว จับเกวียนสมัยนั้น บ้านผมใช้วัว ๒ ตัว ไปเอาแบบ
ที่ประจวบฯ มา คนอื่นเขาใช้วัวตัวเดียว ใช้ ๒ ตัวอย่างนี้วิ่งดี มันช่วยแรงกัน วิ่ง
จากไชยาไปถึงพุมเรียง”

อาคารหลังเก่าของโรงเรียน
สารภีอุทิศ

“นี่แหละให้รู้ไว้ว่า ควายนั้นไม่ได้ทำหน้าที่เหมือนกัน ทั้งสองตัว ไม่ได้ฟังคำสั่งที่เดียวพร้อมกันทั้งสองตัว. ตัวต้นเป็นควายที่ฉลาด เรียกว่า “ตัวรู้” (ควมรู้). ตัวที่สองแข็งแรง เรียกว่า “ตัวแรง” (หรือตัวมีแรง). ฉะนั้นเห็นว่า ตัวหนึ่งมันฝากแรงไว้กับอีกตัวหนึ่ง การ ไถนาก็เป็นไปได้จนสำเร็จ....

...ชีวิตของคนเรา ก็ต้องเทียมด้วยควายสองตัว เหมือนกัน. คือตัวหนึ่งรู้ และตัวหนึ่งแรง. ตัวหนึ่งคือ ความรู้ ตัวหนึ่งคือกำลัง ถ้าชีวิตไหน เทียมด้วยควาย แต่ตัวเดียว มันก็มีปัญหา. ถ้าเผชิญว่า มันไปเทียม ด้วยควายเพียงตัวเดียว คือตัวมีแรง มีกำลัง และ ขาดตัวที่รู้แล้ว ชีวิตนั้นอันตรายมาก.

---

* คัดจากหนังสือชุดธรรมโฆษณ์ ‘ธรรวาสาธรรม’ หน้า ๓

๒๕๖๕

กลายเป็นพ่อค้า

และกรรมกร

บิดาถึงแก่กรรมด้วยโรคคมปัจจุบัน

* “พ่อผมจบ ม.๓ ก็ออก เพราะโยมผู้ชายตาย ก็ต้องช่วยรับภาระให้นายธรรมทาสไปเรียน...ก็เลิกร้านทางไชยา กลับมาอยู่กับโยมหญิงที่พุมเรียง ผมก็รับหน้าที่เป็นเหมือนผู้จัดการดูแลกิจการทั้งหมด เพราะโยมชราแล้ว และป่วยด้วย

**

• • ผมไม่เพียงแต่ขายของ เป็นกรรมกรด้วย แยกของไปส่งตามบ้านเขา อย่างบ้านข้าราชการนี้เขาซื้อน้ำมันก๊าดปีบหนึ่งนี้ เราก็ต้องแบกไปส่งให้ ไม่มีลูกจ้าง ไม่มีรถรา (หัวเราะหึๆ) มันก็ยุ่ง ทำงานหนักด้วย กระทั่งต้องผ่าฟันทั้งหมดที่ใช้ในบ้าน”

---

* หน้า ๒๒-๒๓

** หน้า ๒๗

นักเลงคดียุธรรมะ

---

* “เรื่อง คดียุธรรมะนี้ ผมทำตัวเป็นอาจารย์ธรรมะ กลายๆ ตอนเช้าก็มีคนมาคดียุธรรมะ เราต้องโต้ต้องสู้... ผมต้องซื้อหนังสือนักธรรมตรี นักธรรมโท นักธรรมเอก อภิธรรมอะไรนี่มาอ่าน ตอนนั้นเรายังเป็นเด็กกว่าเขา เพื่อน ส่วนใหญ่เขาคนแก่ทั้งนั้น แต่เรามักพูดได้ถูกกว่า เพราะเรามีหนังสืออ่าน เขามันพูด ตามข้อสันนิษฐาน มันก็สนุกกับการได้พูดให้คนอื่นฟัง ถ้าว่ากันถึงการเรียนธรรมะนี้มันเรียนมาก่อนบวช เมื่อบวชก็เกือบจะไม่ต้องเรียนอีกแล้ว”

---

* หน้า ๒๗

ภาพเมื่อแรกอุปสมบท

๒๙ กรกฎาคม

๒๕๖๙ บรพชาอุปสมบท

อายุครบ ๒๐ ปี บวชเรียนตามประเพณีที่โบสถ์วัดนอก (อุบล) แล้วมาจำพรรษาที่
วัดใหม่ (พุมเรียง)

* “**มัน** เป็นความเห็นพ้องกันหมดว่า ต้องบวช ควรบวช แต่ฉันมันรู้แน่ๆ
ก็คือความประสงค์อย่างยิ่งของโยม แต่คำสั่งนั้นไม่เคยได้รับ คำขอร้องก็ไม่เคยได้รับ
ส่วนความคิดของตัวเองนั้น ผมคงเห็นว่าบวชก็ได้ ไม่บวชก็ได้ ตามพันธสัญญาที่จะ
บวชให้โยม ๑ พรรษา คือ ๓ เดือน คนหนุ่มสมัยนั้นเมื่ออายุครบบวชก็บวชกันเป็น
ส่วนมาก”

พระครูโสภณเจตสิกการาม
(คง วิมล) เจ้าอาวาสวัดโพธาราม
และรองเจ้าคณะเมือง
เป็นพระอุปัชฌาย์
ของท่านพุทธทาส

รูปซ้ายคือพระครูคณานุกูล (ศักดิ์) เจ้าอาวาสวัดหัวคู (ศักดิ์คุณาราม)
รูปขวา คือ พระปลัดห่ม เจ้าอาวาสวัดนอก (อุบล) ทั้งสองเป็นพระ
อาจารย์คู่สวดในพิธีอุปสมบท

ทำไมบวชวัดหนึ่ง แล้วมาอยู่วัดหนึ่ง

---

* “อ้อ อาจารย์ปลัดห่มแ่รักใคร่คุ้นเคยกับที่บ้านโยม เป็นอาจารย์สวดของโยมผู้ชายด้วย ทีนี้ผมอยู่วัดใหม่ตั้งแต่เล็ก พอตกลงบวชก็ว่ากันว่าต้องอยู่วัดใหม่ แต่แกถือว่าแกมีสิทธิของความเป็นกันเอง...

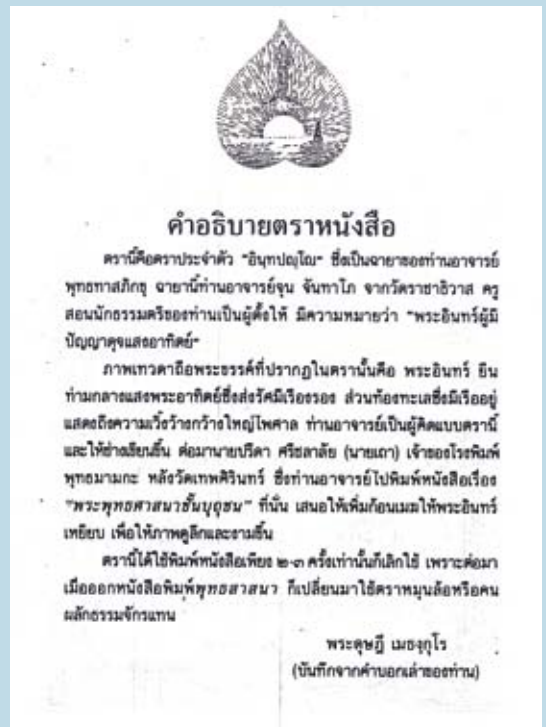
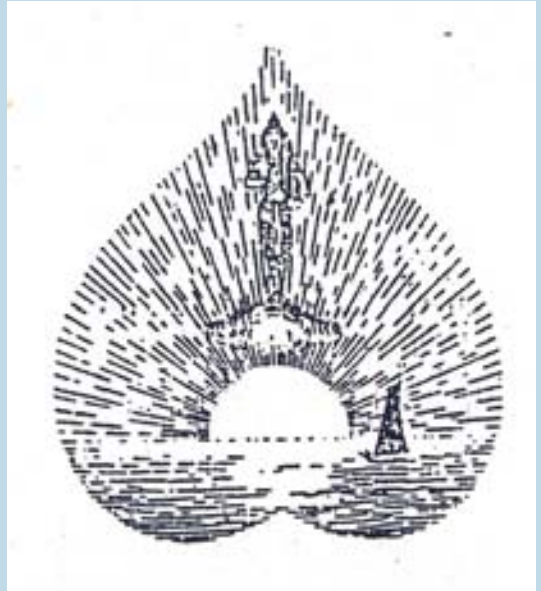
...อ้าว อยู่วัดใหม่ก็ได้ แต่ต้องมาบวชวัดกู” (หัวเราะเบาๆ) แต่วัดริ้วมันอยู่ติดกัน พระวัดใหม่ก็ต้องมาลงอุโบสถวัดอุบล เพราะตอนนั้นพระวัดอุบลองค์หนึ่งสวดปาฏิโมกข์ได้ พระวัดใหม่ไม่มีใครสวดได้ แล้วก็อาจารย์ปลัดห่มแ่สั่งได้...

...ผมต้องอยู่วัดใหม่ (พุมเรียง) เพราะปู่ที่เป็นน้องของย่าเคยเป็นสมภารที่วัดนั้นจนมรณภาพ เพราะฉะนั้น ชั้นลูก ชั้นหลาน ชั้นเหลน มันก็ต้องอยู่ที่วัดนั้น

ตราประจำตัว
“อินทปณฺโณ”

เกิดอีกครั้ง “อินทปณฺโณ”

* “ดูเหมือนครูผู้นี้ พระจุล จันทาโก
จะเป็นผู้คิดฉายา ตั้งฉายาให้ผมว่า
อินทปณฺโณ เพราะว่าอาจารย์อุปชฌาย์
แท้ๆ ไม่มีความรู้เรื่องบาลี ตอนบวชตาม
ธรรมเนียมทุกคนจะชื่อ ‘นาโค’ หมด
อุปชฌาย์ชื่อ ‘ติสฺโส’ พอบวชได้หลาย
วันแล้ว จึงไปขอให้ตั้งฉายาเฉพาะคน
อุปชฌาย์ก็ขอร้องอาจารย์จุลในฐานะที่
มีความรู้ช่วยคิดให้ ผมจึงมีฉายาว่า
อินทปณฺโณ...”

บวชได้ไม่กี่วันก็ขึ้นเทศน์

---

* “**ตอน** อยู่วัดใหม่พุมเรียง ก็เรียนนักธรรมที่วัดเหนือ (โพธาราม) พอกลับมาถึงวัดก็ทำงานทุกอย่างที่จะทำได้ โดยมากก็ต้องดูหนังสือเทศน์ ต้องเตรียมไว้ตั้งแต่กลางคืน พอกลับมาจากเรียนนักธรรมก็ขึ้นเทศน์ ในพรรษาเทศน์ทุกวัน ผมบวชได้ไม่กี่วันก็ขึ้นเทศน์ ชาวบ้านเกิดชอบ อาจารย์ที่เป็นสมภารก็เลยหนุนให้เทศน์ทุกวันแทนสมภาร... พวกแม่ชีที่ฟังประจำบอกว่า ‘เฮ้ะ ทำไมจึงแปลกจากปีก่อนๆ’”

---

* หน้า ๔๘-๔๙

(พรรยา||รณ) ออกหนังสือพิมพ์เถื่อน

---

* “**ผม** ออกหนังสือพิมพ์เถื่อน เป็นกระดาษฟูลสแก๊ป ๒ คู่ (หัวเราะฮะๆ เบาๆ) มันเป็นเรื่องสนุกเท่านั้น เราเขียนก่อนสวดมนต์ตอนค่ำ พอพระสวดมนต์เสร็จ เราก็เอามาให้อ่านกัน เขาอ่านแล้วหัวเราะ วิพากษ์วิจารณ์กัน เรามีความอวดดี ที่จะทำให้อ่านคนอื่นหัวเราะได้ รู้สึกว่ามันทำให้เพื่อนสบายใจ จิตมันเป็นบุญเป็นกุศล ไม่ได้คำนึงถึงสาระอะไรในตอนแรก...เป็นหนังสือชวนหัว ตอนที่เขียนสารคดีอะไรบ้างนั้น มันใส่เพื่อให้มันเต็มหน้า ๔ หน้า ที่เขียนโดยเจตนา นั้นไม่เต็ม ๔ หน้า พอไหวพระสวดมนต์แล้ว ก็ส่งให้อ่านกันเลย ผมก็เข้าไปนอนฟัง

๒๔๗๐ WSS๕A ๒ สอบ นักธรรมโทได้

---

* “ชีวิตพระในพรรษาที่ ๒ กับพรรษาแรกก็ไม่แตกต่างกันมากนัก พอสอบนักธรรมโทได้ออกพรรษาแล้วไม่นาน (ต้นปี ๒๔๗๑) ก็เดินทางไปเรียนต่อที่กรุงเทพฯ อาที่ชุมพรเป็นคนยึดเยียดให้ไป มันเป็นธรรมเนียมโดยมากด้วยว่าเมื่อได้นักธรรมโทแล้ว ถ้าจะเรียนต่อเป็นโอกาสที่พอเหมาะพอดีที่จะเข้ากรุงเทพฯ”

* หน้า ๕๖

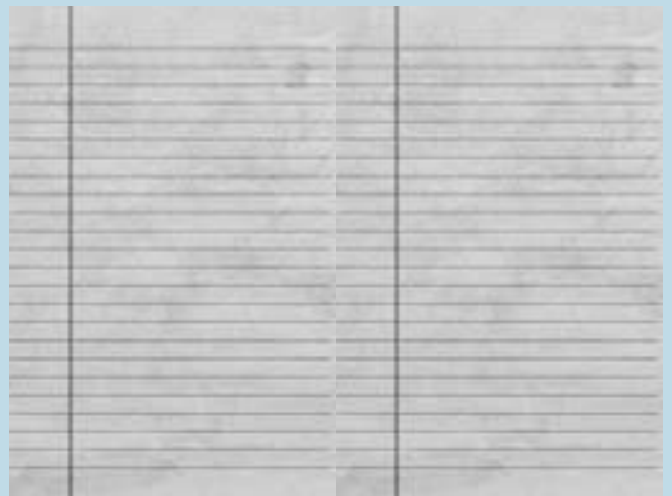

พระใบฎีกาเสี้ยงหรืออาเสี้ยง น้องชายแท้ๆ ของบิดา เคยบวชเรียนอยู่ที่วัดปทุมคงคา กรุงเทพฯ หลังลาสิกขาแล้วไปทำงานและมีครอบครัวอยู่ที่ชุมพร

เขาหัวเราะ เขาวิพากษ์วิจารณ์กันในห้อง
ห้องนอนผมกับหอสวดมนต์มันอยู่ใกล้
กัน เขาหัวเราะกันอย่างไร เขาอ่านผิด
อ่านถูกกันอย่างไร เราก็สนุก...

...ออกรายตามสบายเกือบจะทุกวัน ทำ
อยู่ ๒-๓ ปีมีแบ่งเป็นคอลัมน์ มีการ์ตูน
เขียนภาพล้ออะไรพวกนี้ ดูเหมือนจะทำ
อยู่ ๒ พรรษา พอปีที่ ๓ มีเรื่องยุ่งๆ
เพราะงานมันมีมากขึ้น...”

* หน้า ๕๑-๕๒

ต้นปี
๒๕๖๑
ขึ้นกรุงเทพฯ
ครั้งแรก

* “ก่อนไปถึงกรุงเทพฯ เราก็เคยคิดว่า พระที่กรุงเทพฯ ไม่เหมือนที่บ้านเรา พระกรุงเทพฯ จะดี เคยคิดว่าคนที่ได้เปรียญ ๙ คือ คนที่เป็นพระอรหันต์ด้วยซ้ำไป เคยคิดว่ากรุงเทพฯ ดีที่สุด ถูกต้องที่สุด ควรจะถือเป็นตัวอย่าง เคยนึกว่า พระอรหันต์เต็มไปทั้งกรุงเทพฯ...”

* หน้า ๕๖

บันไดขึ้นกุฏิ ที่วัดปทุมคงคา กรุงเทพฯ

เมื่อ! อยากสึก

* “เมื่อไปกรุงเทพฯ และเห็นสิ่งที่เรารู้สึกว่าไม่ถูกต้อง และผมก็รู้สึกตัวเองว่า เราซักจะไปเป็นกับเขาด้วย มันก็เลยเกิดเบื่อขึ้นมา ก็อยากสึก ไปอยู่ได้ไม่กี่เดือน เป็นอันขอลกลับมาสึก ที่นี้พอมาถึงพุ่มเรียงมันจวนเข้าพรรษาเสียแล้ว มีคนท้วงว่าไม่ดีหรอก จะเข้าพรรษาอยู่รอมร่อแล้ว สึกทำไม จึงอยู่เข้าพรรษาที่วัดใหม่ พุ่มเรียงอีกปีหนึ่ง มันน่าจะเกลียดถ้าสึกตอนนั้น เพราะมันใกล้เข้าพรรษาเต็มที่แล้วอีก ๔-๕ วันเท่านั้น พอออกพรรษาก่อนค่อยสึก พอออกพรรษาแล้วมันก็เฉยไป

มันก็น่าคิดที่ว่ามันหลุดหวัด ถ้ามันสึก มันก็ไปทำการค้า คงขยายออกไปจนไม่มีทางเกิดสวนโมกข์ มันหลุดหวัด เกือบจะไม่มีสวนโมกข์ในโลก เพราะมันอาจจะสึกได้ ที่นี้มันมีอะไรมาชักจูงไปเสีย ถ้าไม่มีอย่างนี้ เราก็คงสึกเหมือนที่ตั้งใจไว้แต่ที่แรก”

ชีวิตพระ: WSSCHA ๓

* “อ่านหนังสือมากขึ้น สนทนาศรรมกับพระบางองค์ที่เรียนนักธรรมเอกที่อยู่วัดอุบลด้วยคือพระชม ตอนนี้ยังอยู่ที่บ้านท่าโพธิ์ พอเรียนสนุกไปมันก็สอบไล่ได้ แล้วก็มีเหตุแทรกแซงเข้ามา เรื่องการสอนนักธรรมหลังจากออกพรรษาแล้ว เรื่องสีกก็หายไป...

...มันง่ายนิดเดียว ก็มันเรียนมาสองปีแล้ว ก็มองเห็นว่ามันเรียนเองได้ เพราะหนังสือหนังสือหามันมีให้ดู แล้วเราก็เบื่อโรงเรียนและไม่ค่อยจะเชื่อว่าผู้ที่มาสอนจะมีความรู้จริงจัง เรียนเอาเองสนุกกว่า...

...ทุกอย่างเลยที่จะคว้ามารอ่านได้ ตั้งแต่หนังสือหลักสูตรและหนังสือเรื่องต่างๆ ที่มันพอจะหาได้ ไปกรุงเทพฯ ก็ซื้อหนังสือกลับมาบ้าง หนังสือธรรมะพิเศษออกไปยังไม่มี อ่านไทยเขมมรายเดือนแหละมาก ประเภทหนังสือโคลงกลอนของครูเทพฯ (เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี) หนังสือหลวงวิจิตรวาทการ หนังสือ น.ม.ส.

* หน้า ๕๘

ปลายปี
๒๕๓๑

สอบได้นักธรรมเอก

๒๔๗๒

พรรยา ๔ เป็นครูสอนนักเรียน

ภาพโรงเรียนพระปริยัติธรรมที่วัดพระบรม
ธาตุไชยา ที่พระเงื่อมมาสอน

* “คุณ นายห้วน นามสกุลเศรษฐภักดี ซึ่งนับญาติก็เป็นอา ผมเรียกกันว่า
น้ำ...น้ำห้วนแก่เกิดศรัทธาขึ้นมา บริจาคเงินสร้างโรงเรียนนักเรียน
วัดพระธาตุไชยา โดยท่านพระครูเอี่ยมซึ่งอยู่ที่วัดพระธาตุฯ นั้นเป็นผู้ดำเนินงาน...
ที่นี้พระครูเอี่ยมท่านรู้ว่าผมเป็นนักเรียนเอกแล้ว เขาก็ยุให้น้ำห้วนขอร้อง หรือ
บังคับผมนั่นแหละ (หัวเราะลงคอเบาๆ) ให้มาสอนทุกๆ ที่อาเสีียงที่ชุมพรไม่เห็น
ด้วย อยากให้รีบไปเรียนต่อที่กรุงเทพฯ เสียเร็วๆ ที่นี้ผมก็เกรงใจ เพราะฝ่ายนี้ก็มี
แยะ โยมผมก็หันมาทางนี้ ผมก็เลยมาช่วยสอนนักเรียนเสียปีหนึ่ง มันจึงฆ่าเวลา
ไปอีกปีหนึ่งไม่ได้สัก”

* “สอน

นักธรรมนี่ก็สนุก สอนคนเดียว ๒ ชั้น มันคุยได้ว่าสอบได้หมด แต่ตามหลักฐานที่ปรากฏตกไปองค์หนึ่ง เพราะใบตอบหาย ก็กลายเป็นครูที่มีชื่อเสียงขึ้นมาทันที (หึๆ) มันสนุก เพราะเป็นของใหม่ และมันซึกจะอวดๆ อยู่ว่าเราพอทำอะไรได้ หาวิธียกย้ายสอนให้มันสนุก ไม่เหมือนกับที่เขาสอนๆ กันอยู่ เช่น ผมมีวิธีเล่า วิธีพูดให้ชวนติดตาม หรือให้ประกวดกันตอบปัญหา ทำนองชิงรางวัล นักเรียนก็เรียนกันสนุก ก็สอบได้กัน เมื่อสอบได้อย่างนี้ น้ำห้วงก็จะให้รางวัล... น้ำห้วงเขาก็ตกลงให้เงินไปซื้อพิมพ์ดีด

สอนนักธรรมจึงได้ เครื่องพิมพ์ดีด

** “เจ้า ของจริงๆ ของร้านสะอาดวิทยาคม ชื่อ นายแมคฟาแลน... อวดว่าเป็นความคิดของแก ที่ให้บริษัทในเมืองนอกทำขึ้นเป็นพิเศษเพื่อใช้ในวัดได้สะดวก คือให้มีจุดใต้และนิคหิตด้วย ก่อนนี้ไม่มี... พอได้มา เวลาเขียนบทความเขียนหนังสืออะไร ก็ใช้พิมพ์เลย ไม่ได้ร่างด้วยปากกาตินสอ ก่อน บางทีพิมพ์แล้วใช้ไม่ได้ก็ต้องพิมพ์ใหม่ เวลาพิมพ์ก็ไม่ได้ใช้สัมผัส ใช้ ๒ นิ้ว ซ้อมมาแรกๆ ก็พิมพ์เป็นการใหญ่ เรียนบาลีมันมีอะไรให้คัดลอกมาก”

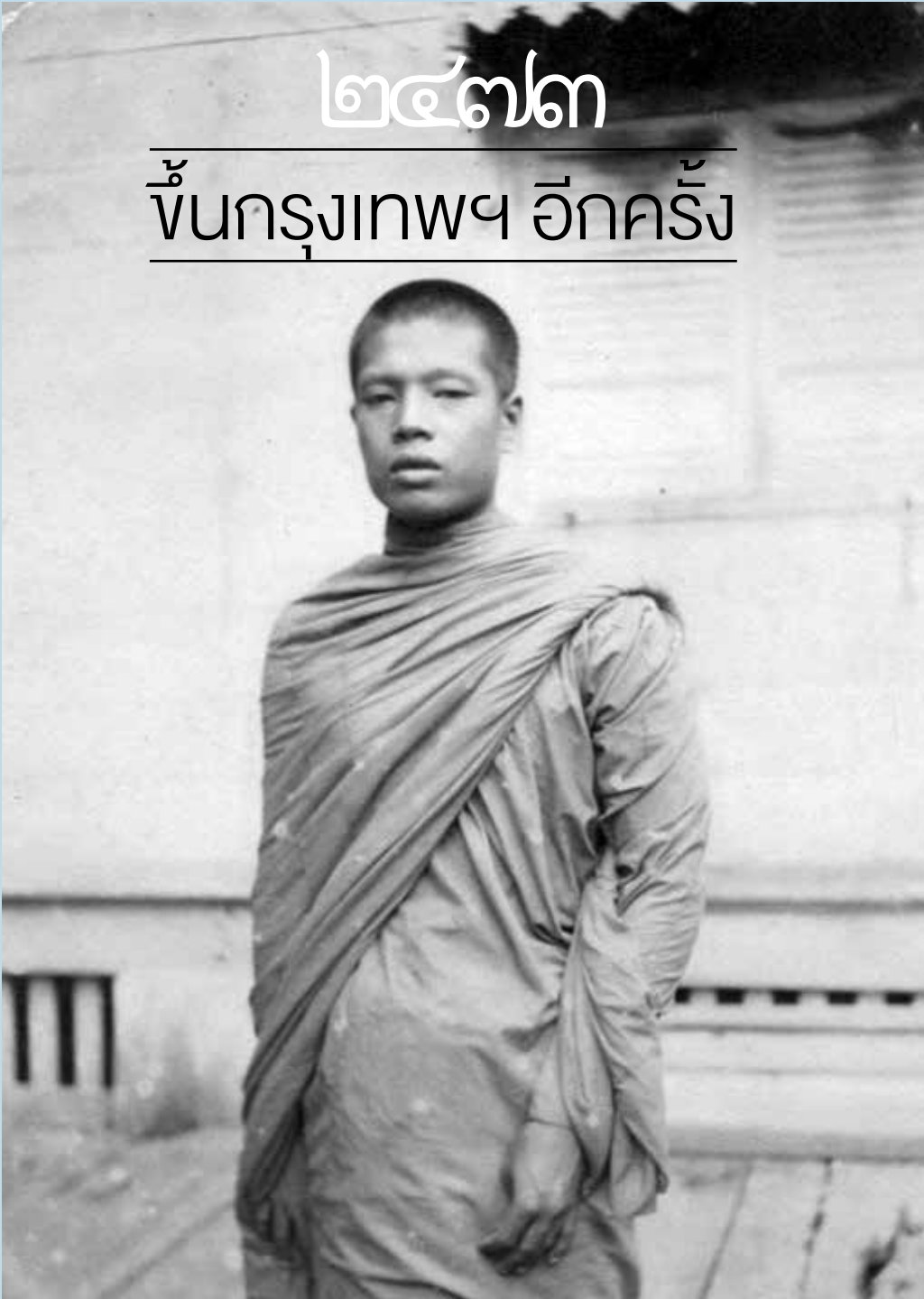

* หน้า ๖๐-๖๑

** หน้า ๖๑

๒๔๗๓

ขึ้นกรุงเทพฯ อีกครั้ง

* “ที่นี้พอสอนนักเรียนจนได้สอบกัน
เรียบร้อยแล้ว อาเลี้ยงที่ชุมพรก็เร่งเร้าให้ไปเรียน
ต่อที่กรุงเทพฯ ให้ได้...ในที่สุดผมจึงขึ้นกรุงเทพฯ
อีกครั้งหนึ่ง แต่การขึ้นตอนนี้ ความคิดมันเปลี่ยน
ไปแล้ว เรื่องสีกหายไปหมด ถูกผิดว่ากันทีหลัง
พระกรุงเทพฯ จะเป็นอย่างไรไม่สนใจ ตั้งใจจะ
ไปเอาความรู้ภาษาบาลีก่อน ยังไงๆ ก็ต้องเรียน
บาลีเสียทีก่อน เรื่องอื่นค่อยว่ากันทีหลัง เพราะ
มันไม่สึกแล้วนี่ มันก็ไม่รู้จะทำอะไร ก็เหลือแต่จะ
เรียนบาลีเท่านั้นที่น่าสนใจกว่าอย่างอื่น ที่ไม่สึก
ก็เพราะมันยุ่งจนลืมไป เป็นครูสอนนักเรียนมัน
ก็เปลี่ยนอารมณ์ไปได้มาก”

พระมหากัน ปิยทสสี
(ภายหลังเป็นพระครูชยาภิวัดน์)
พระอาจารย์ผู้สอนภาษาบาลีให้แก่พระเงื่อม
จนสอบเปรียญธรรม ๓ ประโยคได้ โดยไม่ต้อง
เข้าเรียนในโรงเรียนตามปกติ

พระมหาเงื่อม อินทปณโณ กับ
พัฒน์มหาเปรียญธรรม ๓ ประโยค

ปลายปี
๒๔๗๓
สอบได้เปรียญ
ธรรม ๓ ประโยค

* “ผมไปโรงเรียนอยู่ไม่กี่วันหรอกไม่ชอบ เลยขอเรียนกับท่านพระครูชยาภิวัดน์ ขอให้ท่านช่วยสอนให้เวลากลางคืนที่กุฏิไปเรียนกับเขามันไม่สนุก มันไม่ทันใจ...ท่านสอนผมเป็นพิเศษทุกคืนรวมกับพระเณรอีก ๔-๕ รูป”

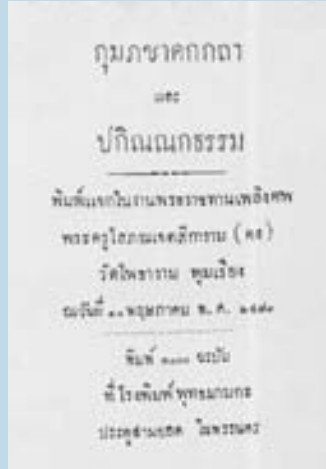

ผลงานก่อนเกิด “พุทธทาส”

(ปี ๒๔๗๓-๒๔๗๔)

ผลงานชิ้นแรก พิมพ์แจกวันที่
๓ มีนาคม ๒๔๗๓

ผลงานชิ้นที่สอง พิมพ์แจกวันที่
๓๐ พฤษภาคม ๒๔๗๓

ผลงานชิ้นที่สาม พิมพ์ขึ้นถวาย
เป็นของชำร่วยในการฉลอง
สมณศักดิ์ พระครูคุณานุกูล
(ศักดิ์) วันที่ ๖ พฤศจิกายน
๒๔๗๔

* “**เรื่อง**แรก (หัวเราะ) แต่งในการฉลองโรงเรียนนักธรรมวัดพระธาตุไชยาฯ ...ดูเหมือนจะพิมพ์ที่โรงพิมพ์พุทธามกะ ตอนนั้นผมขึ้นไปอยู่กรุงเทพฯ แล้ว (๒๔๗๓) ผมเขียนเรื่อง **พระพุทธศาสนา** ค่อนข้างแปลกสำหรับชาววัดสมัยนั้น ซึ่งไม่เคยได้ยินได้ฟังเรื่องแบบนี้ เรื่องต่อมาผมเขียนเรื่อง ประโยชน์แห่งทาน พิมพ์รวมในหนังสือชื่อ **กุมภชาดก** ซึ่งอาจารย์พระครูชยาภิวังษ์ (กลิ่น) แปลมาจากภาษาบาลี และมีเรื่องของคนอื่นๆ อีกพิมพ์มาแจกงานพระราชทานเพลิงศพของพระครูโสภณเจตสิกการาม (คง) (๓๐ พฤษภาคม ๒๔๗๓) ซึ่งเป็นพระอุปัชฌาย์... ต่อมาผมได้เอาเรื่องเกี่ยวกับการ**ทำทาน**ที่เขียนขึ้นสั้นๆ ครั้งแรกนี้มาเขียนให้สมบูรณ์ พิมพ์แจกในงานฉลองสัญญาบัตรของพระครูคุณานุกูล (ศักดิ์) อาจารย์คู่สวด ตอนนี้นำไปพิมพ์ที่โรงพิมพ์กรุงเทพฯ เดลิแมร์ที่สี่พระยา พวกมหาเปรียญลาพรตที่ไปทำงานที่นั่น บอกว่ายังไม่เคยเห็นใครเขียนแบบนี้เลย ทำอย่างไม่น่าจะทำได้ มีอ้างอิงบาลี อรรถกถา ฎีกา สมบูรณ์ (หัวเราะ).”

หนังสือ เล่มแรก

“พระอินุทปญฺโณ
(เจี๊ยม) น.ร.เอก”

เรื่องพระพุทธรูปคำสอน

สารบัญ	หน้า
ความเบื้องต้น	๑
พระพุทธรูปคำสอนที่ศรีวิชัย	๑
พระพุทธรูปคำสอนที่วัดบรมธาตุ	๖
เรื่องพระพุทธรูปคำสอนที่วัดบรมธาตุ	๑๖
เรื่องพระพุทธรูปคำสอนที่วัดบรมธาตุ	๒๖
เรื่องพระพุทธรูปคำสอนที่วัดบรมธาตุ	๓๖
เรื่องพระพุทธรูปคำสอนที่วัดบรมธาตุ	๔๖
เรื่องพระพุทธรูปคำสอนที่วัดบรมธาตุ	๕๖
เรื่องพระพุทธรูปคำสอนที่วัดบรมธาตุ	๖๖

เริ่มมองพุทธศาสนา อย่างวิพากษ์วิจารณ์ เริ่มเห็นความฝันเชิง อุดมคติ ค่อยๆ ก่อตัว

*“ศาสนาพระศรีอารย์” อันเราทุกคนยอมได้ยินอยู่แล้วว่า ท่านพรรณนาความสุขไว้ที่น่าปรารถนาอย่างไรบ้าง ใครจะรับรองว่า นั่นเป็นผลเกิดจากการปฏิบัติอย่างเคร่งครัด ตามคำสั่งสอนในพระศาสนาที่ตัวเอง... ส่วนฝ่ายบรรพชิตเล่า ที่เคยเชื่อกันว่าจะไม่มีพระอริยะในเวลาต่อไปข้างนั้นนั้น ความคิดเช่นนี้จะพลอยสาปสูญไป เพราะถ้าได้พยายามตามที่พระองค์ตรัสไว้แล้ว พระอริยะอาจบังเกิดขึ้นเป็นประโยชน์แก่โลกอีกคราวหนึ่งก็เป็นไปได้ แต่น่าเสียดาย ที่ทุกคนคิดเป็นอย่างเดียวกันหมดว่า พระอริยะจักมีขึ้นอีกไม่ได้ เมื่อเป็นอย่างนี้ก็ไม่มีใครชวนชวายุในทางแห่งพระอริยะเลย เพราะเชื่อมาดังแต่แรกเสียแล้วว่า จะมีขึ้นไม่ได้ เลยชักให้การปฏิบัติข้อที่อภัยอ่อนสักรว่าทำๆ เรียบๆ หรือเพื่อเอาลาภยศชื่อเสียง ไม่มีใครนึกถึงฝันถึงเสียเลย ถ้าใครไปคู้ขึ้นมากล่าว ก็จะถูกแยมสรวล เป็นที่น่าสลดคอย่างนี้ แต่เมื่อใดกลับความเห็นอันแปลกนั้นเสียใหม่ เมื่อนั้นจึงจะประจักษ์ผลอย่างใหญ่ หลวงนำชื่นใจอีกครั้งหนึ่งเป็นแน่ ฯ”

*คัดลอกจากหนังสือพระพุทธศาสนา ชั้นบุดูชน หน้า ๓๕-๓๖ ฉบับพิมพ์ซ้ำเพื่อรักษาต้นฉบับเดิม โดย กองทุนวุฒิชรรคม กลุ่มศึกษาและปฏิบัติธรรม

ชีวิตใน กรุงเทพฯ ๒๔๗๓- ๒๔๗๔

* “แล้วขึ้นกรุงเทพฯ
คราวนี้เรียนกับเที๋ยวเท่าๆ กัน...
เที๋ยวดูสถานที่และเที๋ยวถ่าย
รูป ไปดูอะไรที่มันแปลกๆ ที่
ไม่รู้มาก่อนว่าอะไร... วัดต่างๆ
ข้างบนนี้ เที๋ยวขึ้นมาจนถึง
วังจิตรลดดา วัดเบญจฯ วัดต่างๆ
ที่นำถ่ายรูป แล้วก็เล่นพิมพ์ดีด
เล่นจานเสียง เล่นวิทยุ...ผมยัง
เล่นกล้องอีกด้วย”

เครื่องพิมพ์ดีดเครื่องแรกของสวนโมกข์

* “กล้องแรกที่มิใช่ โกดัก เวสต์้า ๑๒ บาท ซื้ที่เว้งนครเขษม มันก็ถ่ายได้ดี แล้วก็มาหัดล้างหัดอัดเอง มันเป็นงานง่าย ๆ น้ํายามันสำเร็จรูป ผสมมาเป็นขวดมาเติมน้ํ้า ๑๐ เท่า ก็ล้างได้ กระจกโปสการ์ดแผ่นละ ๑ สตางค์ ถ้าเป็นของญี่ปุ่น ๑๐๐ แผ่น ๗๕ สตางค์ อัดกันเป็นภูเขาเลากา เวลาเราไปถ่ายรูป เราก็ทำอย่างไมจู้จี้จ้าน อย่างเดี๋ยวนี้ที่เขาทำกันไม่มีเลย แล้วมันไม่ค้่อยได้ถ่ายคนหรือกถ่ายสถานที่ ถ่ายวัดอะไรเสียมากกว่า

...โอ้ย มันสนุก ถ่ายรูปมาดีก็สนุก ถ้าไมดีก็อยากจะทำตัวใหม่ มันก็ให้เราเลือกได้ตามพอใจ ผมเคยถ่ายแต่เมฆอย่างเดี๋ยวจ้กัตั้งพันภาพ เมฆสวยขึ้นมาเป็นรูปอะไรๆ ก็ถ่ายไว้... โดยมากผมถ่ายวิว ไม่ได้ถ่ายคน แต่พอถึงที่สุดมันก็เบื่อ ไมมีความสนุก”

* หน้า ๖๘-๖๙

ปลายปี ๒๕๖๕

สอบเปรียญธรรม ๔ ประโยค ตก

* “ฉัน จะออกจากกรุงเทพฯ ซึ่งฉันคิดว่าควรอยู่ เป็นการออกครั้งสุดท้าย และตั้งใจจะไปหาที่สงบปราศจากการ รบกวนทั้งภายนอกและภายในสักแห่งหนึ่ง เพื่อสอบสวน ค้นคว้าวิชาธรรมที่ได้เรียนมาแล้ว จะได้เพิ่มเข้าใหม่ เมื่อ เรียบร้อย เป็นการฟื้นฟูความจำและได้หลักธรรมพอที่จะเชื่อ ว่าการค้นคว้าของฉันไม่ผิดทางแล้ว ก็จะทิ้งตำราที่ฉันเคยรัก และหอบหิ้วมาแล้วโดยไม่เหลือเลย มีชีวิตอย่างปลอดโปร่ง เป็น อิสระที่สุด เพื่อค้นหาความบริสุทธิ์และความจริงต่อไป และไม่ แน่ว่าจะอยู่ที่ไหน...

** ฉัน ก็มีติดด้าน ไม่รู้ว่าจะไปขออาศัยสถานที่ที่ไหน เพื่อการศึกษาของเราจึงจะเหมาะ นอกจากบ้านเราเอง และ ไม่มีที่ไหนนอกจากบ้านเราคือที่พุมเรียง ก่อนที่อื่น จึงจำเป็นต้องขอความช่วยเหลือรบกวนในบางอย่าง คือต้องมีผู้ช่วยให้ได้ โอกาสเรียนมากที่สุด และใครๆ จงถือเสียว่าฉันไม่ได้กลับออกมาพักอยู่ที่พุมเรียงเลย”

(ข้อความส่วนหนึ่งในจดหมายถึงโยมน้องชาย (ธรรมทาส) ก่อนเดินทางจากกรุงเทพฯ)

เพื่อนร่วมอุดมคติ

---

* “ฉันมีโชคดี ซึ่งดีจนฉันรู้สึกว่ามีค่ามาก คือได้เพื่อนคนหนึ่งซึ่งมีความรู้สึกเกี่ยวกับชีวิตเหมือนกัน ตรงกันโดยมิได้แนะนำชี้แจงแก่กันและกันเลย เราต่างมีเข็มมุ่งหมายอย่างเดียวกันในกิจการข้างหน้า และเวลานี้มีฐานะทางกายใจเหมือนกันทุกอย่าง และถ้ายังโชคดีขึ้นไปอีกเราอาจจะได้ทำร่วมกันก็ได้”

พระมหาเงื่อมถ่ายคู่กับพระมหาเทิม (ราวปี ๒๔๗๔) เพื่อนร่วมอุดมคติที่วางแผนว่าจะไปบุกเบิกงานใหม่ร่วมกัน แต่พระมหาเทิม ล้มป่วยและเสียชีวิตก่อนที่จะไปเริ่มงานที่พุมเรียง